

Grzegorz Michalak

Ludność żydowska na Mazowszu w dobie panowania pruskiego

Saeculum Christianum : pismo historyczno-społeczne 18/1, 71-86

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

GRZEGORZ MICHALAK

LUDNOŚĆ ŻYDOWSKA NA MAZOWSZU W DOBIE PANOWANIA PRUSKIEGO

Rzeczypospolita Obojga Narodów przez stulecia pozostawała centralnym ośrodkiem rozwoju świeckiej i religijnej kultury żydowskiej. Jej obszar w XVIII w. był jednocześnie domem dla około 70% wszystkich Żydów europejskich. Dawał im schronienie nawet wówczas, gdy u schyłku wieku ziemie polskie zaczęły tracić na swej atrakcyjności. Żydzi gdzie indziej znajdowali lepsze warunki działalności ekonomicznej i większy zakres praw. Pomimo tego kultura żydowska miała tu swój główny bastion¹.

Królestwo Prus zyskało pierwsze ziemie mazowieckie już w 1793 r. na skutek II rozbioru Rzeczypospolitej. Dwa lata później doszło do ostatecznej likwidacji niegdyś olbrzymiego państwa, trzy mocarstwa – Austria, Prusy i Rosja podzieliły między siebie jej terytorium. Granica prusko-austriacka przebiegała w pobliżu Warszawy, odcinając wschodnie zaplecze. Dla Prus ziemie zagarnięte miały znaczenie tylko jako tereny rolnicze, popierano tylko te gałęzie przemysłu, które były przydatne.

Administracyjnie zagarnięte ziemie Prusacy podzielili na dwie prowincje, które nazwali Prusami Nowowschodnimi i Prusami Południowymi, prowincje te z kolei podzielono na departamenty. Stolicą jednego z nich stała się Warszawa, która znalazła się w obrębie Prus Południowych. Do jej departamentu włączono południowe Mazowsze oraz małe przedmieście, jakie zachowali Prusacy na prawym brzegu Wisły, wąski klin od Serocka do Karczewa². Prowincje polskie Królestwa Pruskiego, poza Śląskiem podlegały w różnym zakresie i czasie terytorialnym departamentom Dyrektorium Generalnego w Berlinie. Na miejscu pozostała tylko władza Departamentu – Kamera i Rejencja, zajmująca się sprawami miejskimi. Ziemie polskie stały się ekspre-

¹ F. T y c h, *Źródła do dziejów Żydów w polskich archiwach*. W: *Źródła archiwalne do dziejów Żydów w Polsce*. Red: B. Woszczyński, V. Urbaniak, Warszawa 2001, s. 13.

² M. M. D r o z d o w s k i, A. Z a h o r s k i, *Historia Warszawy*. Warszawa 1981, s. 165-166.

rymentem ustrojowym, którego pozytywne rezultaty wprowadzano do pozostałych prowincji pruskich³.

1. Dzieje osiedlania się Żydów na ziemiach polskich

Początki żydowskiego osadnictwa na ziemiach polskich przypadają na XI-XII wiek, gdy imigranci, uciekając przed prześladowaniami i wyprawami krzyżowymi, zaczęli napływać z Europy Zachodniej i Środkowej. Mieli tu dogodne warunki do życia oraz spotykali się z tolerancją religijną. Na Mazowszu pierwsi kupcy żydowscy pojawili się w drugiej połowie XI wieku⁴. W kronice Galla Anonima została zamieszczona informacja o księżnej Judycie, żonie Władysława Hermana, która „wielu chrześcijan wykupywała za własne pieniądze z niewoli u Żydów”⁵. Pierwsza gmina żydowska powstała w Płocku, informacje o niej czerpiemy z przywileju księcia Konrada Mazowieckiego z 1237 r. Jednak z badań P. Fijałkowskiego wynika, że osiedle żydowskie w Płocku powstało znacznie wcześniej⁶.

Główna fala żydowskich imigrantów dotarła do Polski w okresie od XIII do XV w., bezpośrednio z Niemiec wraz z kolonizacją niemiecką miast polskich. Prawdopodobnie już pod koniec XIV w. Żydzi mieszkali w Warszawie. Najwcześniejsza wzmianka o ich obecności pochodzi z 1414 r. Gmina żydowska została ulokowana zapewne przez Janusza I Staroży⁷.

Daty lokacji innych miast i pierwsze wzmianki o mieszkających tam Żydach przedstawia poniższa tabela.

Tabela 1. Lokacje miast i pierwsze wzmianki o Żydach do 1500 r. (wybrane)

	Data lokacji	Pierwsza wzmianka
Bielsk	1424	1498
Błonie	1380	1478
Czersk	1350	1413
Łomża	1418	1494 (?)
Płock	1237	1237

³ M. K a l l a s, *Historia ustroju administracyjnego Polski*. Warszawa 2006, s. 194.

⁴ O badaniach nad początkami napływu ludności żydowskiej do Mazowsza szerzej w: P. F i j a ł k o w s k i, *Początki obecności Żydów na Mazowszu (do 1526 r.)*. „Kwartalnik Historii Żydów”. R: 2001, nr 2 (198), s. 169-193.

⁵ Anonim tzw. Gall, *Kronika Polska*. przełożył R. G r o d e c k i. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1982, s. 60.

⁶ P. F i j a ł k o w s k i, *Żydzi w miastach Mazowsza w XIII-XVIII wieku*. B. m i r. wyd., s. 61.

⁷ J. S z c z e p a Ń s k i, *Spółeczność żydowska Mazowsza w XIX-XX wieku*. Pułtusk 2005, s. 14.

	Data lokacji	Pierwsza wzmianka
Pułtusk	1257	1483
Sochaczew	przed 1324	1442-1451
Warszawa, stare miasto	przed 1300	1414
Zakroczym	1422	1449

Podstawa źródłowa: S. P a z y r a, *Geneza i rozwój miast mazowieckich*. Warszawa 1959, s. 111-121.; P. F i j a ł k o w s k i, *Początki obecności Żydów na Mazowszu i Płocku (XI-XV w.)*. W: *Kultura żydowska na Mazowszu*. Red. Z. K r u s z e w s k i, A. K a n s y. Płock 2004, s. 13-14.

W czasach staropolskich społeczność żydowska różniła się od innych mieszkańców mową, obyczajami, religią, a także odrębnymi prawami. Proces jej osiedlania się nasilał się z biegiem czasu, a w niektórych rejonach (zwłaszcza na wschodzie Rzeczypospolitej) przybrał charakter masowy w miastach i miasteczkach. Związane to było tradycyjnie z wykonywanymi przez nich zajęciami. Już od XVI wieku mamy wiele świadectw mówiących o zamieszkiwaniu przedstawieli tego narodu na terenach miejskich. Pełnili tam funkcje arrendarzy karczem⁸, młynów, rzemieślników i drobnych kupców. Żydzi byli obarczeni innym rodzajem świadczeń, niż ludność chrześcijańska, zdarzało się, że cieszyli się też innymi przywilejami. Panowie zapewniali sobie wpływ na społeczność żydowską zamieszkującą ich dobra (w tym także na wybór rabiną), lecz pozostawiali jej przeważnie znaczny zakres swobody wewnętrznej. Wykonywali także na rzecz właściciela określone usługi: jako bankierzy, rzemieślnicy, kupcy, lekarze itp.⁹ Innym źródłem działalności był wynajem lokali. Żydzi sprawiali wrażenie, że są wszechobecni Wiliam Coxe podróżując po Rzeczypospolitej notował: „Jeśli poprosisz o tłumacza, przyprowadzą ci Żyda, jeśli zajrzysz do gospody, właścicielem jest Żyd, jeśli chcesz mieć konie pocztowe, Żyd ci się o nie postara i Żyd nimi powozi, jeśli chcesz coś kupić – Żyd jest twoim pośrednikiem”¹⁰. Żydzi nie cieszyli się dobrą opinią, podczas wizytacji w parafii Drohin, miejscowych Żydów określono, jako przedstawicieli niesfornego ludu, z gruntu psującego katolików, podkreślano, że „pijaństwo najczęściej panuje z okazji Żydów”¹¹. W publicystyce oskarża-

⁸ Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej: AGAD). Centralne Władze Wyznaniowe (dalej: CWE), sygn. 1669, k. 3-5; *Kronika Gminy Serock*, s. 334.

⁹ J. Z a w a d z k i, *Dokumenty do historii Żydów okresu nowożytnego przechowywane w archiwach prywatnej proweniencji w Archiwum Głównym Akt Dawnych*. W: *Źródła archiwalne...*, s. 13.

¹⁰ Cyt. za: *Polska stanisławowska w oczach cudzoziemców*. T. 1. Warszawa 1963, s. 695.

¹¹ Cyt. za: *Materiały do dziejów ziemi płockiej z archiwaliów diecezjalnych płocka XVIII w.*, oprac. M. M. G r z y b o w s k i, T. 5. Płock 1991, s. 134.; P. F i j a ł k o w s k i, *Osadnictwo żydowskie na Mazowszu Płn. i Wsch. w świetle wizytacji kościelnych z lat 1775-1781*. „Kwartalnik Historii Żydów”. R: 2002, nr 2, s. 168.

no ich także o przyczynę nędzy i niedoli chłopów oraz starano się wyrugować ze wsi. Głównym zarzutem było jednak ukrzyżowanie Jezusa Chrystusa.

Podczas powstania kościuszkowskiego ludność żydowska Mazowsza okazała swój patriotyzm. Życzliwy stosunek Tadeusza Kościuszki do kwestii żydowskiej spowodował, że w walce o niepodległość czynny udział brała ludność wyznania mojżeszowego. Zaznaczyli oni swój udział głównie, jako dostawcy wojskowi, ofiarodawcy czy wywiadowcy. Przykładem ich udziału w insurekcji warszawskiej (17-18 IV 1794 r.), było utworzenie oddziału płk. Berka Joselewicza i żydowska biedota stająca w obronie Pragi¹².

Żydzi w diasporze posługiwali się dwoma językami. Świętego (hebrajski) używali w czynnościach liturgicznych, a na co dzień mówili w języku powstałym na bazie języka potocznego regionu, który zamieszkiwali. W ten sposób powstało kilkanaście języków żydowskich, łatwo je rozpoznać po członie *judéo-* w nazwie. Używano alfabetu hebrajskiego i pewnej grupy słów przeniesionych z hebrajszczyzny, głównie opisujących zjawiska charakterystyczne dla religii i tradycji. Żydzi zamieszkujący Europę Środkowo-wschodnią stworzyli kulturę, której centrum była Rzeczpospolita, a nośnikiem całkowicie zapomniany dziś język jidysz. Powstał on w wyniku intensywnego kontaktu kulturowego na pograniczu słowiańsko-germańskim. Analiza czysto lingwistyczna z terenów Czech i Polski pozwala postawić tezę, że poprzednikiem jidysz był język powstały w wyniku nałożenia się na miejscowe języki judeosłowiańskie żydowskiego wariantu średniowiecznej niemieczyzny przyniesionego przez żydowskich imigrantów z Zachodu. Stojący wyżej kulturowo Żydzi zaczęli wypierać żydowskich autochtonów z terenów słowiańskich. Zwycięstwo to było pozorne, bowiem dotyczyło jedynie wymiany słownictwa, dokładnie jego etykietowej formy. Nadal zachowany był szkielet gramatyczny. Można zilustrować to prostym przykładem:

- zdanie w języku jidysz: *Der szmues hot zich niszt geklegt* – materiał leksykalny języka polskiego wypełnionego słowami pochodzenia niemieckiego i hebrajskiego (szmues)
- natomiast w przypadku poprawnego niemieckiego: *Das Gespräch hat nicht geklegt*
- zdanie o tym znaczeniu w języku polskim: *Rozmowa się nie kleiła*

¹² „Gazeta Rządowa”. R: 1794, nr 78, s. 312; *Żydzi polscy w służbie Rzeczypospolitej*. W: *Żydzi bojownicy o niepodległość Polski*. Red. A. K. Kunert, A. Przewoźnik. T. 1. Warszawa 2002, s. 29-34; E. Ringelblum, *Żydzi w powstaniu kościuszkowskim*. Warszawa 1938, s. 80-85; Zachował się „rozkład” na kałaly Księstwa Mazowieckiego na dostawę koszul, kozuchów, sukman, spodni i butów dla wojska.

Widzimy, więc polską (zaimiek zwrotny) i niemiecką (czasownik posiłkowy przy czasowniku) składnię z nałożonymi wyrazami pochodzenia niemieckiego i hebrajskiego¹³.

W czasach przedrozbiorowych, niezależnie od przeszkód. Żydzi za wszelką cenę chcieli zamieszkać w granicach miast lub jego obrzeżach. W Warszawie jedna z takich osad została nazwana Nową Jerozolimą, a kolejna Nowym Potokiem. Pamiątką po pierwszej, znajdującej się w rejonie dzisiejszego Placu Zawiszy, są Aleje Jerozolimskie¹⁴.

2. Ludność żydowska za czasów pruskich

Na mocy drugiego rozbioru Polski w 1793 r. zachodnia część Mazowsza (do linii Działdowo – Wyszogród) została przyłączona do Prus. 21 października w Płocku odbyła się uroczystość powitania Fryderyka Wilhelma II. Wśród zgromadzonej ludności uwagę zwracała liczna delegacja Żydów¹⁵.

Administracja pruska szybko rozpoczęła rozpoznawanie sytuacji panującej na nowych ziemiach. Przeprowadzono w tym celu szereg ankiet i indagacji. Uzyskano dzięki temu mniej lub bardziej dokładny opis panującej sytuacji. W powstałej dokumentacji znajdziemy wiele informacji na temat liczebności i rozmieszczenia ludności żydowskiej, jej aktywności gospodarczej, a niekiedy także innych dziedzin życia¹⁶.

Sytuację prawną i ekonomiczną wyznawców judaizmu określał patent *Jeneralne urządzenie Żydów w prowincjach Prus Wschodnich i Nowowschodnich*, wydany 17 IV 1797 r. w Berlinie. Samorząd żydowski został całkowicie zlikwidowany. Zniesiono także sądownictwo rabinów, kompetencje gmin żydowskich ograniczono wyłącznie do spraw religijnych, zakazano im używania klątwy religijnej (charemu), jako sankcji. Zwalczany język hebrajski, m.in. zakazano jego używania w księgach kupieckich¹⁷. Kolejne roz-

¹³ E. G e l l e r, *Narodziny jidysz*. „Historia Żydów, Polityka, wydanie specjalne”. R: 2008, nr 1, s. 31-33. Szczegółowe informacje o języku jidysz w kontekście społecznym i kulturowym lat późniejszych można znaleźć w: A. J a g o d z i ń s k a, *Pomiędzy. Akulturacja Żydów Warszawy w drugiej połowie XIX wieku*. Wrocław 2008, s. 147-152.

¹⁴ W. G ł ę b o c k i, K. M o r a w s k i, *Warszawo, Ty moja Warszawo*. Warszawa 1994, s. 87.

¹⁵ M. K i e f f e r - K o s t a n e c k a, *Płock w okresie od zaboru pruskiego do Królestwa Kongresowego*. W: *Dzieje Płocka*. Red. A G i e y s z t o r. Płock 1973, s. 206.

¹⁶ J. W ą s i c k i, *Pruskie opisy miast polskich z końca XVIII wieku. Departament białostocki*. Poznań 1964, s. 8-9.

¹⁷ A. E i s e n b a c h, *Prawa obywatelskie i honorowe Żydów (1790-1861)*. W: *Spółczesność Królestwa Polskiego*. T. 1. Warszawa 1965, s. 243; *Dzieje Żydów w Polsce, wybór tekstów źródłowych XIX wiek*. Red. Z. B o r z y m i ń s k a. Warszawa 1994, s. 17.

porządzenia ograniczały swobody żydowskie: ograniczano handel na wsiach (Żydzi mogli handlować jedynie produktami dostarczonymi przez chłopów), usuwano ich z gorzeln i karczem (w ich obronie stanęła jednak szlachta) itp. Władze pruskie doceniały jednak znaczenie ludności żydowskiej dla rozwoju gospodarczego kraju, zniesiono niektóre ograniczenia z okresu porzobiorowego. Mogli oni nabywać nieruchomości, osiedlać się w miastach, jednak decyzje o ich pracy zawodowej pozostawiano wyższym organom policji. Żydzi mieli zapewniony jednak swobodny handel. Emancypację i germanizację przyspieszyły wojny Prus z Francją, a także postępujący proces urbanizacyjny¹⁸.

Dziesięciolecie rządów pruskich charakteryzował także wzmożony napływ ludności żydowskiej do innych miast, na przykład:

Tabela 2

Żydzi w miastach Mazowsza od roku 1793 do 1800, miasta wybrane

Miasto	1793/1794		1797		1800	
	Mieszkańcy	Ilość Żydów	Mieszkańcy	Ilość Żydów	Mieszkańcy	Ilość Żydów
Bielsk	245	16 (6,5%)	?	?	306	184 (60,1%)
Bolimów	347	33 (9,5%)	507	?	544	85 (15,4%)
Gąbin	371	191 (51,5%)	1156	380 (32,9%)	1185	516 (43,5)
Gostynin	424	110 (25,9%)	587	132 (22,5%)	621	151 (24,3%)
Kutno	2003	1272 (63,5%)	1960	1376 (70,2%)	2278	1401 (61,5%)
Nowy Dwór	435	87 (20%)	587	132 (22,5%)	656	178 (27,1%)
Płock	1954	862 (44,1%)	2578	731 (28,3%)	3950	1932 (48,9%)
Sochaczew	1152	997 (86,5%)	1451	972 (67%)	1706	1263 (74%)
Wyszogród	1588	1017 (64%)	1588	1017 (64%)	3190	2883 (90,4%)

Podstawa źródłowa: H. G r o s s m a n, *Struktura społeczna i gospodarcza Księstwa Warszawskiego na podstawie spisów ludności 1808-1810 roku*. Warszawa 1925, s. 99; A. C. H o l s c h e, *Geographie und Statistik von West – Süd und Neustpreussen*. Berlin 1804, s. 382-389, 468-473, 501-504.

¹⁸ M. K o ś k a, D. L e w a n d o w s k a, *Dokumenty do historii Żydów okresu nowożytnego przechowywane w archiwach prywatnej proveniencji w Archiwum Głównym Akt Dawnych*. W: *Źródła archiwalne...*, Warszawa 2001, s. 32; E. B e r g m a n, „Nie masz bożnicy powszechnej”. *Synagogi i domy modlitwy w Warszawie od końca XVIII do początku XXI wieku*. Warszawa 2007, s. 39.

W Pułtusk Pierwsi Żydzi osiedlili się dopiero w czasach pruskich. Pochodzili z nadnarwiańskiej wioski Popowo, odległej od rezydencji biskupów płockich o 18 kilometrów. Trudnili się w dostarczaniu zboża i paszy dla koni do pruskiej kawalerii. Wkrótce zaczęły osiedlać się tam żydowskie rodziny z Popław¹⁹.

Szybki napływ ludności żydowskiej widoczny był w Płocku, największym mieście północnego Mazowsza. W świetle pruskich danych statystycznych, w 1800 r. w mieście tym zamieszkiwało 2578 osób, w tym 731 Żydów, a w 1802 r. już 3714 osób, w tym 1065 Żydów²⁰.

Przyrost ludności żydowskiej był widoczny właściwie we wszystkich mazowieckich miastach, a średnia dla departamentu warszawskiego w roku 1800 przekroczyła 18%. W przypadku wielu miast rozwój demograficzny właściwie był dziełem Żydów, ponieważ liczba chrześcijan malała. W niektórych miastach odsetek ludności żydowskiej osiągnął w 1800 r. liczbę 90%. Mała jednocześnie jej odsetek na wsiach, w pierwszym dziesięcioleciu XIX wieku spadł na południowo-wschodnim Mazowszu z około 29 do 24%. Był to wynik polityki władz pruskich zmierzającej do koncentracji Żydów w miastach korzystających ze znoszenia zakazów i ustanawiania ich na wsiach²¹. W roku 1800 Żydzi stanowili 8,8% ogółu mieszkańców departamentu warszawskiego, w tym 18,7% mieszkańców miast i 3,8% mieszkańców wsi. W roku 1808 ogół Żydów wzrasta w miastach do 22,6% a na wsiach zmniejsza się do 3,5%²². Dane demograficzne ilustrują poniższe tabele.

Tabela 3

Żydzi wśród mieszkańców miast i wsi departamentu warszawskiego w 1800 r.

	Ogółem mieszkańcy	Mieszkańcy miast	Mieszkańcy wsi
Ogółem mieszkańcy	354 452	117 587	236 865
W tym Żydzi	31 115 (8,8%)	22 014 (18,7%)	9101 (3,8%)

Podstawa źródłowa: A. C. H o l s c h e, *Geographie und Statistik...*, s. 424-425, 427.

¹⁹ *Encyclopaedia Judaica*. T. 13, s. 1383; J. S z c z e p a ń s k i, *Dzieje społeczności żydowskiej powiatów Pułtusk i Maków Mazowiecki*. Warszawa 1993, s. 23.

²⁰ M. K i e f f e r-K o s t a n e c k a, *Plock...*, s. 206.

²¹ Główne posunięcia ograniczające liczbę ludności żydowskiej na wsiach, to rozporządzenie z 1793 r. nakazujące Żydowi, starającemu się o zgodę na małżeństwo, przeniesienie się do miasta, oraz *Statut Generalny dla Żydów z 1797 r.*, zakazujący Żydom wiejskim udzielania pożyczek, handlu obnośnego i sprzedaży alkoholu na kredyt, zezwalający wyłącznie na handel produktami rolnymi i narzędziami do produkcji oraz na uprawianie rzemiosł ogólnie dozwolonych na wsi. Władze Księstwa Warszawskiego kontynuując politykę przenoszenia ludności żydowskiej ze wsi do miast utrzymały w mocy przepisy z 1797 r. Zob. J. W ą s i c k i, *Pruskie opisy miast polskich...*, s. 108, 293-294.; A. E i s e n b a c h, *Emancypacja Żydów na ziemiach polskich 1785-1870 na tle europejskim*. Warszawa 1988, s. 128-129, 152-155.

²² A. C. H o l s c h e, *Geographie und Statistik...*, s. 424-425, 427.; H. G r o s s m a n, *Struktura społeczna i gospodarcza...*, s. 19.

Tabela 4

Żydzi wśród mieszkańców miast i wsi departamentu warszawskiego w 1808 r.

	Ogółem mieszkańcy	Mieszkańcy miast	Mieszkańcy wsi
Ogółem mieszkańcy	327 569	107 447	220 122
W tym Żydzi	31 981 (9,8%)	24 271 (22,6%)	7710 (3,5%)

Podstawa źródłowa: H. G r o s s m a n, *Struktura społeczna i gospodarcza...*, s. 19.

Źródłami utrzymania ludności żydowskiej były: rzemiosło (około 70%), handel (około 15%), propinacja (10%) i medycyna (poniżej 3%), przy czym odsetek aktywnych zawodowo w tych działach nie wykazywał istotnej zależności od wielkości miasta. Była ona czynnikiem warunkującym strukturę rzemiosła żydowskiego. Rozwój rynku zbytu i kondycja rzemiosła chrześcijańskiego sprawiały, że w miastach dużych odsetek Żydów poświęcających się branży odzieżowej (ponad 71%), włókienniczej i usługowej był większy niż w małych, gdzie z kolei większy był odsetek rzemieślników żydowskich aktywnych w branży spożywczej, budowlanej i skórzaney²³. Podobnie jak w okresie staropolskim, także i w czasach pruskich, Żydzi zajmowali się pędzeniem trunków. Potrzebne do tego pomieszczenia wynajmowali nawet od duchowieństwa. Koncesję na produkcję alkoholu posiadali częściej w dużych miastach, ale odsetek żydowskich karczmarzy był tu mniejszy niż w miastach małych, po części ze względu na istnienie tu większej ilości karczem prowadzonych przez chrześcijan. Wspecjalizowani winiarze byli zjawiskiem typowym dla dużych miast, ponieważ tam znajdowali odpowiednio chłonny rynek zbytu. Stacjonujące w wielu miastach wojsko pruskie, było dla wielu Żydów okazją do zysku na dostawach, głównie bydła, drobiu, koni, tandetnej odzieży²⁴. Handlem zajmował się nieco większy odsetek Żydów w małych miastach (15,9%), niż w dużych (14%), w tych ostatnich natrafiali na większą konkurencję ze strony kupców chrześcijańskich. Statystyki pruskie z 1794 r. odnotowały na Mazowszu mławskim osoby wyznania mojżeszowego

²³ P. F i j a ł k o w s k i, *Żydzi w miastach Mazowsza w świetle źródeł pruskich z końca XVIII i początku XIX wieku*. „Kwartalnik Historii Żydów”. R: 2005, nr 3 (215), s. 341. Artykuł powołując się na źródła pruskie (ankiety zwane indygangami) szczegółowo opisuje statystyki demograficzne, które jednak nie są kompletne – przy niektórych miastach badania nie były robione we wszystkich okresach; w części pozostają luki. Dlatego przyznałem w podawaniu tabel reprezentujących średnie demograficzne.

²⁴ Na samym Mazowszu Płn. stacjonowało 7 000 pruskiego wojska, głównie kawalerii. Zob. A. C. H o l s c h e, *Geographie und Statistik...*, s. 408; R. W a l e s z c z a k, *Chorzele, zarys dziejów*. Chorzele 1992, s. 82.

wego niemające własnych cechów: jedną akuszerkę, chirurgów i fryzjerów²⁵. Organizacja życia Żydów wyglądała następująco: jeśli w jakimś mieście było ich więcej, niż 10, należało stworzyć już gminę, która zarządzana była przez kahał. Organizowały one szkolnictwo, nadzorowały synagogę czy bożnicę, cmentarz oraz pogrzeby. Miały także kontrole nad łaźniami, ubojem i sprzedażą mięsa. Głównym urzędnikiem gminy był rabin. Inni urzędnicy wykładali Pismo Św., pełnili funkcje sędziów, zarządzali szkołą talmudyczną i sporządzali dokumenty²⁶.

Polacy różnie oceniali skupiska żydowskie w miastach. Fryderyk Skarbek²⁷ opisał żydowskie osiedla w Warszawie: „Przeszedłem do skalanych siedlisk najpodlejszego²⁸ ludu. [...] Tłumy obrzydliwych Żydów pozostały i mnożyły się wśród chat i kramików Pociejąwa. Nie, kto tego nie widział, ten nic podobnego sobie wyobrazić nie może, bo trudno wymyślić wśród cywilizowanego kraju i miasta podobne siedliska dla istot, które ze zdolności umysłowych do ludzi, a ze sposobu życia i przemieszkiwania bardziej do zwierząt są zbliżone. [...] W dalszym rzędzie rzadkich w Warszawie domów, zagnieżdżony jest długi szereg sklepów żydowskich, licznie przez eleganckie nawet damy uczęszczanych, przez który przejść nie możesz, abyś nie był napastowany, ciągniony, szarpany i wszelkimi środkami natręctwa do wstąpienia do sklepów skłaniany²⁹”.

3. Ludność żydowska w Warszawie

Spisy ludności w roku 1787 i 1792 rozróżniały tylko ludność chrześcijańską i żydowską. Inne źródła pozwalają nam lepiej zobaczyć podziały etniczne i wyznaniowe wśród mieszkańców Warszawy. W okresie pruskim zmienia się kształt wyznaniowy miasta. Katolicy tworzyli większość ludności (ok. 75%), po nich największą grupę stanowili ewangelicy: w 1775 r. miało ich być

²⁵ W latach 1804-1806 władze miejskie Płońska wynajmowały izbę w celu zakwaterowania w niej włóczków i żebraków. Zob. J. W a s i c k i, *Opisy miast polskich z lat 1793-1794*. T. 2. Poznań 1962, s. 904, 998, 1072, 1100.

²⁶ M. H o r n, *Ludność żydowska w Polsce do końca XVIII w.*, W: *Żydzi polscy. Dzieje i kultura*. Warszawa 1982, s. 14-15.

²⁷ Fryderyk Skarbek (1792-1866) - wybitny ekonomista i działacz społeczny, będący także twórcą polskiej powieści obyczajowej. Zob. *Encyklopedia Warszawy*. Warszawa 1994, s. 783.

²⁸ W dawnym znaczeniu: najbiedniejszy, najędzniejszy.

²⁹ F. Skarbek, *Pamiętniki Seglasy*. Warszawa 1959, s. 104-105. Pamiętniki ujęte w formę fikcyjnego pamiętnika francuskiego gubernera przebywającego w Polsce na początku XIX w. Pierwsze rozdziały tej najpopularniejszej powieści Skarbka ukazują życie ówczesnego ziemiaństwa, zarówno w domach modnych, jak i tradycyjnych. Przede wszystkim znajdujemy w niej znakomity obraz Warszawy z czasów pruskich.

5 000, a rejestr z 1791 r. ukazał liczbę 6 133 osób. Byli nimi przeważnie mieszczaństwo pochodzenia niemieckiego, którzy stali się potem w Warszawie potęgą³⁰. Również Żydzi na stałe zajmą jedno z głównych miejsc jej historii.

Od 1768 r., kiedy Żydzi uzyskali prawo pobytu na Mazowszu, widzimy coraz większy napór ich do osiedlania się w Warszawie, która rozwijała się coraz bardziej jako najważniejsze centrum gospodarcze Rzeczypospolitej. Napływ był poza wszelkimi ograniczeniami, często z pomocą właścicieli nieruchomości, utrzymujących się z wynajmu lokali. Kilkadziesiąt lat później będzie można powiedzieć: „są i tacy między nimi, co to już od trzydziestu lat mieszkają, a nawet i tacy, co się w Warszawie porodzili”³¹. Jeszcze przed czasami pruskimi, tj. w roku 1792 liczba ludności żydowskiej w Warszawie wynosiła 8,3%³².

Na początku marca 1795 r. gen. Buxhövdén stwierdził, że ludność żydowska uchylała się od opłat na rzecz utrzymania wojska. Karą miała być chłosta i wygnanie poza okopy miejskie. Według zarządzenia z sierpnia tego roku, Żydzi uzyskali prawa do osiedlenia się w mieście, jeśli przybyli tu ze swoimi towarami w czasie wkroczenia wojsk rosyjskich. Pozostali mieli opuścić miasto. Za możliwość osiedlenia się i podarowane liczne przywileje, Żydzi musieli opłacać miesięcznie 2 000 zł na potrzeby policji i szpitala Dzieciątka Jezus³³.

Gubernator Buxhövdén zarządził wydalenie ubogiej ludności żydowskiej z miasta³⁴. Natomiast mocą rozporządzenia ministra Hoyma Departament Policji nakazał opuszczenie miasta przez przybyłych z innych miast pruskich i nie mających odpowiednich paszportów, a przede wszystkim pewnego sposobu życia³⁵. Było ono wymierzone głównie w Żydów, „którzy na zysku z lichwy i spekulacjach swoje bawienie się w mieście zasadzając, zyski wszelakie rzemieślnikom i handlem bawiącym się obywatelom odbierają, i ze sposobu do życia onych ogołacają”³⁶. W 1798 r. specjalna komisja, powołana przez Hoyma ogłosiła, że wyznawcy religii Mojżeszowej przybyli po 9 stycznia 1796 r. muszą opuścić miasto.

³⁰ A. E i s e n b a c h, *Żydzi warszawscy*. W: *Warszawa XVIII wieku*, Red. J. K o w e c k i, z. 3, Warszawa 1975, s. 238.; S. S z y m k i e w i c z, *Warszawa na przełomie XVIII i XIX w. w świetle pomiarów i spisów*. Warszawa 1959, s. 72; 137-138.

³¹ Wł. W i s ł o c k i, *Warszawa w r. 1796. Przewodnik Naukowy i Literacki*. Lwów 1876, s. 1110.

³² S. S z y m k i e w i c z, *Warszawa na przełomie XVIII i XIX w...*, s. 138-139.

³³ J. S. B y s t r o Ń, *Warszawa*. Warszawa 1949, s. 151.

³⁴ „Gazeta Warszawska”. R: 1795, nr 63, dodatek. b. n. s.

³⁵ „Gazeta Warszawska”. R: 1796, nr 19, dodatek, s. 207.

³⁶ Cyt. za: „Gazeta Warszawska”. R: 1796, nr 19 dodatek, s. 208.

Było to jednak trudne do wykonania, wobec tego 21 XII 1799 r. zezwolono na zamieszkanie Żydom przybyłym przed objęciem władzy przez Prusaków, przybyli później mieli płacić specjalne podatki oraz przyjąć niemiecko brzmiące nazwiska (dotychczas Żydzi zwracali się do siebie po imieniu), wymyślane im przez pruskich urzędników³⁷. Jednym z nich był Ernst Theodor Amadeus Hoffmann³⁸, którego wyznaczono do tej pracy uważając, że jako literat będzie miał najlepsze pomysły. Pierwszych, którzy przychodzili pytano po prostu o imię ojca, co dawało Mozesohn (syn Mojżesza), Icekson (syn Icka) czy Dawidson (syn Dawida). Potem pociągnęły go skłonności poetyckie i nadawał nazwiska pochodzące od nazw kwiatów, zwłaszcza róż – Rozebaum (drzewo róż), albo też Rozentall (dolina róż), Rosenberg (góra róż) itp. Lubił też wymyślać nazwiska pochodzące od wyrazu „złoto”, np. Goldberg (złota góra), Goldmann (złoty mężczyzna) czy od nazwy miasta – Warschauer, Krakauer itp. Żydzi wychodzący z jego biura na ogół byli zadowoleni ze swoich nazwisk³⁹. Bardziej oświeceni Żydzi sami składali propozycje, często akceptowane przez Hoffmanna⁴⁰.

W 1802 r. dopuszczono Żydów do cechów i urzędów miejskich. Wiązało się to ze zniesieniem przez króla pruskiego wszelkich feudalnych przywilejów miast i cechów. Prawa Żydów do swobodnego osiedlania się w miastach, nabywania nieruchomości i trudnienia się każdym rzemiosłem pozostawiono jednakże do edycji wyższych organów policji⁴¹.

W 1797/1798 r. Żydzi stanowili już 10,2% ogólnej liczby ludności Warszawy, natomiast w przypadku ludności cywilnej – 11,8%. Wzrosty ten przedstawiam na poniższej tabeli.

Wzrost liczby ludności żydowskiej trwał nawet i po 1805 roku, spis ludności z 1810 r. wykazał 18,1% spośród ogółu mieszkańców Warszawy⁴². „Do użycia chrześcijańskim mieszkańcom nie sposobnemi uczynili, a naj-

³⁷ H. N u s s b a u m, *Szkice historyczne z życia Żydów w Warszawie*. Warszawa 1881, s. 41.; K. B e y l i n, *Piętnaście lat Warszawy (1800-1815)*. Warszawa 1976, s. 61-62.; Pełen tekst obwieszczenia: *Publicandum*. „Gazeta Warszawska”. R: 1798, nr 50, dodatek, s. 809-810.

³⁸ O pobycie i działalności Ernesta Theodora Amadeusa Hoffmanna w Warszawie możemy przeczytać szerzej w: J. W. G o m u l i c k i, *Warszawa wieloraka 1749-1944*. Warszawa 2005, s. 289-321.

³⁹ K. B e y l i n, *Piętnaście lat Warszawy...*, s. 61-62.

⁴⁰ M. F u k s, *Żydzi w Warszawie*. Poznań-Daszewice 1992, s. 74.

⁴¹ Z. B o r z y m i ń s k a, *Dzieje Żydów w Polsce...*, s. 17.; A. E i s e n b a c h, *Prawa obywatelskie...*, s. 243.

⁴² W. T o k a r z, *Z dziejów sprawy żydowskiej za Księstwa Warszawskiego*. „Kwartalnik Historyczny”. R: 1902, s. 203.

znaczniejszej części głównego miasta wewnątrz postać żydowskiego miasta nadali⁴³.

Tabela 5
Podział ludności ze względu na religię w poszczególnych latach

Rok	Liczba ludności chrześcijańskiej cywilnej	Liczba ludności żydowskiej
1797/1798	57 141	7 688
1798/1799	53 798	7 044
1799/1800	54 335	9 228
1800/1801	53 635	9 724
1801/1802	53 642	10 125
1802/1803	53 758	10 663
1804	55 210	11 551
1805	56 500	11 911

Podstawa źródłowa: S. S z y m k i e w i c z, *Warszawa na przełomie XVIII i XIX w...*, tablica 22, s. 145.

Ludność chrześcijańska patrzyła na nich niechętnie, dochodziło też czasem do awantur. Tak np. w czasie procesji w oktawę Bożego Ciała w 1805 r. wszczęły się rozruchy, pospółstwo zniszczyło sklepy na Pociejowie⁴⁴ i w podwórzach pałacu Jabłonowskich. „Nadeszłe, atoli, wojsko ten zamach uśmierzyło, który jednak nazajutrz o wschodzie słońca okazał się gwałtowniejszy i szkodliwsze jednak zniszczenia poczynił., gdy pospółstwo rzuciwszy się na sklepy żydowskie [...], zrabowali towary, zburzyli dachy itp. a dopiero wprowadzone wojsko i zwierzchność cywilna zdołały je poskromić i przykładnie winnych ukarać⁴⁵”.

Uciążliwy miał się okazać przepis o wysiedlaniu Żydów ze Śródmieścia. Inicjatywa wyszła z pruskiego magistratu, na który naciskali kupcy niemieccy i polscy. „Żydzi bowiem potrafili wszelkim zapowiedz środkiem, i one zniszczyć, własny zysk dziedziców domów wspierał ich w tym i umocnił ich w tym wyłącznym posiadaniu najzyskowniejszych i najlepszych domów. Nayznaczniejszych, bowiem domów mieszkania dolne, w kramowe

⁴³ „Gazeta Warszawska”. R: 1806, dodatek do numeru 64. b. n. s.

⁴⁴ Pocięjów, dawne zabudowania magnackiej rodziny Pocięjów, zbudowane w 1 połowie XVIII wieku między ulicami Senatorską i Nowosenatorską (obecnie Moliera). W l. 1778-1785 został przebudowany na bazar. W czasach pruskich było to główne miejsce handlu żydowskiego. Obecnie znajduje się tam osiedle mieszkaniowe Grzybów. Zob. *Encyklopedia Warszawy*, s. 646.

⁴⁵ F. M. S o b i e s z c z a ń s k i, *Rys historyczno-statystyczny wzrostu i stanu miasta Warszawy*. Warszawa 1974, s. 137-138.; „Gazeta Warszawska”. R: 1805, nr 53, s. 855-856.

sklepy a piętra w żydowskie koszary gospodne, zamienione zostały i do życia Chrześcijańskim mieszkańcom niesposobnemi uczynili⁴⁶. W lipcu 1806 r. zarządono usuwanie ich ze Starego i Nowego Miasta, Krakowskiego Przedmieścia, Długiej, Miodowej, Senatorskiej i Trębackiej oraz z przecznicy tych ulic. Dotyczyło to zarówno mieszkańców jak i sklepów, Żydzi mieli się wyprowadzić do Wielkiej Nocy 1808 r., inaczej „każdy Żyd, któregooby poznaczonym terminie jeszcze w wymienionych zakresach znaleziono, wyrzuconym zostanie z swym całym majątkiem i na pozwoloney mu do mieszkania ulicy wyrzucony. Właściciele zaś domu surową karą Policji ukarani⁴⁶. Nie przyniosło to jednak pożądaných skutków, ponieważ nie było możliwe do wyegzekwowania w czasie stacjonowania wojsk francuskich na początku 1807 roku⁴⁷.

4. Synagogi i bożnice

Życie tradycyjnej społeczności żydowskiej koncentruje się w synagodze. Ortodoksyjny judaizm wymaga trzykrotnej, zbiorowej modlitwy w ciągu jednego dnia. Początki pierwszej warszawskiej synagogi żydowskiej sięgają końca XIV w. Mieściła się ona u zbiegu ówczesnych ulic Żydowskiej i Dunaju. Przeszła funkcjonować po wygnaniu Żydów w 1527 r. W okresie późniejszym powstawały miejsca wspólnej modlitwy, zapewne w jurydykach i innych skupiskach ludności wyznania mojżeszowego⁴⁸. Z dużym prawdopodobieństwem możemy stwierdzić, że bożnica znajdowała się także na Pocięjowie, założonym w 1779 r. Była ulokowana wśród sklepów żydowskich, których właścicielom zarzucano, że „śluby swoje i bałwochwalstwa jawnie odprawiają⁴⁹. Można w tym okresie zidentyfikować dziesięć bożnic. Najstarsza znana działała od 1785 r. i mieściła się przy ulicy Leszczyńskiej.

Synagoga mieszcząca się przy ulicy Daniłowiczowskiej, założona została przez żydowskich przybyszów z Prus. Była to postępową elitą, mówiącą literackim niemieckim językiem i chodząca w strojach europejskiej warstwy zaможniejszej. Stąd też synagogę tę nazywano powszechnie „niemiecką⁵⁰.

⁴⁶ S. K i e n i e w i c z, *Warszawa w latach 1795-1914*. T.3. Warszawa 1976, s. 76.; Cyt. za: „Gazeta Warszawska”. R: 1806, nr 62 dodatek, s. 1005-1006.

⁴⁷ E. B e r g m a n, „*Nie masz bożnicy powszechnej*”..., s. 40.

⁴⁸ T e n ż e, *Ludność żydowska w miasteczkach Mazowsza w XIX i XX w.*, W: *Mazowieckie miasteczka na przestrzeni wieków*. Red. A. S t a w a r z. Warszawa 1999, s. 87.

⁴⁹ J. S. B y s t r o Ń, *Warszawa...*, s. 108.

⁵⁰ E. B e r g m a n, *Ludność żydowska w miasteczkach Mazowsza w XIX i XX w.*, W: *Mazowieckie miasteczka na przestrzeni wieków*. Red. A. S t a w a r z. Warszawa 1999, s. 87.; A. J a g o d z i ń s k a, *Pomiędzy. Akulturacja Żydów Warszawy w drugiej połowie XIX wieku*. Wrocław 2008, s. 28.

Nowo powołane gminy w Warszawie i na Pradze, miały ograniczone kompetencje. Ich działalność dotyczyła jedynie organizacji życia religijnego i działalności opiekuńczej, na przykład prowadzenia szpitala na Nowolipiu. Najważniejszym zadaniem było ściąganie podatków⁵¹. Do 1797 r. bożnice istniały w Warszawie wcześniej, tylko nielegalnie. W czasach pruskich i Księstwa Warszawskiego pozwolenia na działalność wydawane były przez policję⁵².

W 1806 r. przy ulicy Okopowej powstał kolejny, cmentarz wyznania mojżeszowego. Pierwszy założono w średniowieczu poza murami miasta, w rejonie obecnego hotelu Bristol. Nekropolia ta funkcjonowała do czasu wypędzenia Żydów z Warszawy na przełomie XV i XVI w. Po jej zamknięciu Żydzi z Warszawy i okolic chowani byli w Sochaczewie, Węgrowie i Grodzisku Mazowieckim. A także od 1780 r. na Targówku, gdzie kirkut przyjmował szczątki uboższych mieszkańców wyznania mojżeszowego⁵³.

5. Haskala i chasydyzm

Na Mazowszu Północnym krótkotrwałe panowanie pruskie zapisało się rozpowszechnieniem hasałów haskali (oświecenia żydowskiego), szerzonej w Niemczech przez Mojżesza Mendelsohna. Jej idee zostały najpierw rozpowszechnione wśród społeczności żydowskiej Płocka, gdzie na przełomie XVIII i XIX w. zaczęli napływać kupcy żydowscy z Berlina i innych miast pruskich. Żydzi uważali się za maskilów, czyli oświeconych. Różnili się oni od miejscowych społeczności zarówno obyczajem, stosunkiem do liturgii, jak i wyglądem zewnętrznym. Hasła haskali trafiły na podatny grunt i szerzyły się szczególnie wśród inteligencji żydowskiej w miastach⁵⁴. Nie posługiwali się oni jidysz, tylko językiem niemieckim. Sprzeciwiali się obskurantyzmowi i zabobonom chasydów. Zachęcali do podejmowania pracy na roli i w rzemiośle, porzucenia izolacjonizmu, poznawania wiedzy i obyczajów narodów, wśród których mieszkali. W swoich szkołach chcieli wprowadzić nauczanie przedmiotów świeckich, takich jak: matematyka, fizyka, astronomia czy przyroda. Jednym z najbardziej znanych propagatorów tych hasałów był Lejb Margolis (1747-1811), rabin Płocka w l. 1798-1805. Swoje poglądy przedstawił w wydanej w 1777 r. księdze *Or Olam* (Światło Świata), oraz w książce *Bejt Midot* (Wielki Dom).

⁵¹ E. B e r g m a n, „*Nie masz bożnicy powszechnej*”..., s. 39-40.

⁵² T a m ż e, s. 75.

⁵³ W. G ł ę b o c k i, K. M ó r a w s k i, *Warszawa*..., s. 394.

⁵⁴ E. B e r g m a n, *Ludność żydowska w miasteczkach Mazowsza*..., s. 87.

Drugim czynnikiem różniącym społeczeństwo żydowskie był chasydyzm, żydowski ruch religijno-mistyczny, zainicjowany w I połowie XVIII w. na Podolu. Jego główne cechy to wykonywanie nakazów boskich z radością i entuzjazmem, uwielbienie i poświęcenie dla każdego człowieka, miłość Boga, Tory i Narodu Wybranego. Chasydzi śpiewając i tańcząc wprowadzali się w pełen ekstazy trans modlitewny. Równe prawa w zjednoczeniu z Bogiem przyznawali również najbiedniejszym i niewykształconym. Na Mazowsze przynieśli te zwyczaje uciekinierzy z Podola (lata siedemdziesiąte i osiemdziesiąte XVIII w.), którzy osiedlili się w Nowym Dworze po rzezi humańskiej 1768 r. Wpływy chasydyzmu widoczne były także na Pradze (dziś dzielnica Warszawy)⁵⁵. Pomimo przedstawienia organizacji życia religijnego Żydów, mało wiemy o stopniu ich pobożności czy częstotliwości oddawania się praktykom religijnym w tym okresie⁵⁶.

* * *

Pruskie panowanie na ziemiach Mazowsza zakończyło się ustanowieniem Księstwa Warszawskiego, w którym to również zabiegano o asymilację kulturową ludności żydowskiej. Ustawa Konstytucyjna z 1807 r. głosiła, że „znosi się niewola. Wszyscy Obywatele są równi przed obliczem Prawa”⁵⁷, jednak wydany kilka miesięcy później dekret uzależniał przyznanie obywatelstwa od znajomości języka polskiego. Władze uważały, że warunkiem równouprawnienia Żydów może być tylko ich asymilacja kulturowa⁵⁸. Później, pod naciskiem szlachty, niemogącej pogodzić się z równouprawnieniem Żydów, władze wydały wiele dekretów, m.in. pozbawiających Żydów praw politycznych na dalsze 10 lat oraz, zakazały im produkcji i wyszynku trunków oraz zamieszkiwania w karczmach, szynkach i browarach.

Zachowane w Archiwum Głównym Akt Dawnych dokumenty pozwalają stwierdzić, że w l. 1807-1814 nastąpiło zahamowanie osadnictwa żydowskiego w miastach Mazowsza Północnego⁵⁹.

⁵⁵ J. P r z e d p e ł s k i, *Żydzi płocki, dzieje i martyrologia 1939-1945*. Płock 1993, s. 2. Por. J. D o k t ó r, *Początki chasydyzmu polskiego*. Wrocław 2004.

⁵⁶ J. W o j n o w s k i, *Z życia religijnego Warszawy w latach 1788-1806*. „Nasza Przeszłość”. T: 1946, nr 1, s. 171.

⁵⁷ *Ustawa Konstytucyjna Księstwa Warszawskiego z 22.07.1807 r.*, art. 4., W: M. H a n d e l s m a n, *Konstytucje polskie 1791-1921*. Warszawa 1926.

⁵⁸ *Dekret Króla Saskiego Księcia Warszawskiego Fryderyka Augusta z 17.10.1808 r. o zawieszeniu praw politycznych ludności żydowskiej na 10 lat*. Punkt 1 i 2.

⁵⁹ AGAD, Rada Stanu Księstwa Warszawskiego, sygn. 216, k. 33-34; sygn. 217, s. 177.

Jewish population in Mazovia during Prussian occupation

Summary

Polish-Lithuanian Commonwealth remained for centuries the main centre for the development of secular and religious Jewish culture. Its area in the eighteenth century was also home for around 70% of all European Jews. It gave them shelter, even when, at the turn of the century, Polish lands began to lose its attractiveness. In other places Jews had better conditions for economic activity and greater range of rights. Nevertheless Jewish culture had its main stronghold here. Liquidation of the Polish state did not break the convenient location of this population, what is more, new conditions were conducive for Jewish migrations from the countryside to cities, especially Warsaw.

This article presents the history of the Jewish population in Mazovia until 1795 and describes its characteristics and culture. Furthermore it shows the outlines of the Prussian policy towards the Jewish population, migration to cities and the organization of this community. Main impact was put to the position of the Jewish population in Warsaw. At the end there is a brief characteristics of the position of Jews in later years.

Trans. by Grzegorz Michalak